

Jaargang 64,
no. 1 januari 1987
Heemschut verschijnt 9x per jaar

Tijdschrift van de Bond Heemschut
opgericht in 1911
Beschermervrouw:
H.M. Koningin Beatrix

In dit nummer o.a.:

- Is er nog toekomst voor de hortus?
- Villaparken
- Cantonspark in Baarn bedreigd
- Belang Rijksdienst onomstreden
- Nieuwe bestemming Amstelkerk
- Spinozahuis in gevaar
- De Abdij van Middelburg/acties
- Stationsrestauratie A'dam open
- Industriële archeologie Zaanstreek
- Graffiti in Etten-Leur
- Stadsherstel in werking
- Stadswapens Westerkerk

Foto omslag:

Herenhuis van rond 1900 in neo-renaissance- en chaletstijl, opgenomen in de monumenten-inventarisatie van Schoonhoven (zie ook pag. 22, onderschrift foto)

Redactie:

Drs. J. Kamerling, eindredacteur
Drs. A. M. ten Cate
R. Dinger
Dr. E. Jans

Vaste medewerk(st)ers:

J. Th. Balk, Amsterdam
Drs. H. C. Franssen, Amsterdam
Drs. J. Huysmans, Utrecht
Drs. P. Karstkarel, Leeuwarden
D. van der Meulen, Assen
R. Lureman, Doetinchem
Drs. W. J. Pantus, Nijmegen
J. Roelfs Sr., Badhoevedorp
J. E. van der Wielen, 's-Gravenhage
Drs. D.S. van Schaardenburg-van der Wouden, Amsterdam

Correspondentieadres Bond Heemschut:

Nieuwezijds Kolk 28,
1012 PV Amsterdam;
tel. 020-225292 (secr. en juridische zaken)
tel. 020-230994 (eindredactie)
tel. 020-230994 (ledenadministratie)
Postgiro 124326

Lidmaatschap f 50,- per jaar

Reductie voor 65+ en 30-

Opzegging alleen vóór 1 november.

Correspondentie voor advertenties:

Bosch & Keuning
Postbus 1, 3740 AA Baarn
tel. 02154-8 22 11
gironummer 4988

Grafische verzorging:

Bosch & Keuning - Baarn

Dordtse paltrokmolen gered

DR. EVERHARD JANS

Het Hoegenfonds van de Bond Heemschut heeft f 2000,- ter beschikking gesteld aan de Stichting Behoud Paltrokmolen, Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem. Het gaat om de redding van de unieke Zuid-hollandse paltrokmolen in het Nederlands Openluchtmuseum!

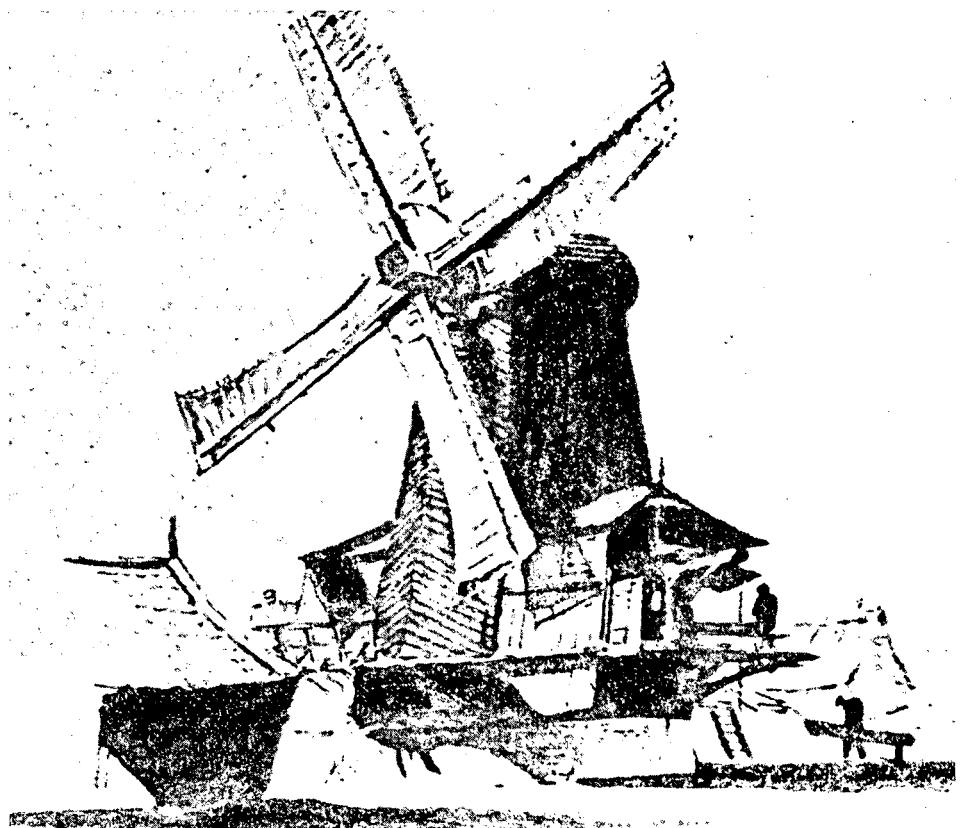
Op maandag 1 december j.l. zie ik het houtskelet van de paltrokromp zich aftekenen tegen de grauwe morgenhemel. Stoere molenbouwers van de firma *Smit en Maas* in Zaan-dijk - echte Zaananters - hebben de kap en het wiekenkruis al weggenomen. Ook de overkappingen van de zaagloods waren reeds gedemonteerd. Alles moet in september 1987 weer in nieuwe luister op de oude plek in Arnhem teruggekeerd zijn, puik in orde.

Deskundige *Boot* van de Bouwkundige Dienst in het Openluchtmuseum vertelt mij, dat de hele operatie f 600.000,- zal gaan kosten. Een kraan is bijzonder functioneel bij het behoedzaam heen en weer takelen. Toch blijft het zich verjongende, rechthoekige rompskelet als één geheel bewaard, vooral vanwege een correcte maatvoering bij de herbouw in 1987. Het houtskelet, voornamelijk van eikenhout, is met pen en gat vastgezet. Tegen bederf wordt al het houtwerk

gewolmaniseerd. Twee wieken zijn als vertikaal geheel 16,80 m lang, de afstand van het maaiveld tot de nok is 13 m., en de molenromp heeft een rechthoekig grondvlak van 5,90 x 3,90 m. De Zaanse paltrokmolen 'Held Jozua' heeft daarentegen een wat groter grondvlak: 7,30 x 16,10 m. Interessant is, dat in een transportacte van 1700 de term 'palsrock' opduikt - waarschijnlijk de oudste toepassing van deze term in de Nederlanden (Dordrecht).

De benaming, die duidt op het draaipunt helemaal onder - de molenkast draait op rollen in een rond circuit - heeft veel onderzoekers beziggehouden. Duidelijk is, dat dit houtzaagmolentype gebaseerd is op de oudere standaardmolen, maar tot een nieuw geheel is uitgegroeid. Beide typen kennen de koningsstijl.

Dit type ontstond waarschijnlijk in Noord- en Zuid-Holland maar een primitievere vorm komt in Portugal voor. Toch waren er ook

exemplaren in Arnhem, Zwolle en Doetinchem. Wellicht ging het hierbij om hergebruikte exemplaren uit Noord- of Zuid-Holland.

Ook tijdens de openingsuren van het museum in 1987 gaan de werkzaamheden aan de paltrok elders en ter plekke rustig verder. De bezoeker ziet dan eens hoe een paltrok-molen stukje bij beetje vorm aanneemt. Een overdekte stand bij de schilderachtige ophaalbrug van de Zaanse Buurt geeft nuttige visuele en feitelijke informatie over houtzaagmolens in Nederland. Het woord paltrok zou afgeleid zijn van het ouderwetse kledingstuk met lange panden, dat Doopsgezinde vluchtelingen uit de Zuidwestduitse Pfalz plachten te dragen. Eertijds waren er honderden, in Noord- en Zuid-Holland, maar momenteel zijn er nog maar 3 over: de 'Held Jozua' te Zaandam (1718), de Arnhemse museummolen en de moloen 'de Eenhoorn' te Heemstede bij Haarlem.

De paltrok is een typische bedrijfsmolen, die technisch en functioneel helemaal op het houtzagen afgestemd is. Met een kraan worden de boomstammen via windkracht uit het water rond de molen gehesen. Daarna worden de stammen vóór de verticale zaagramen neergelegd. Tenslotte vindt het zagen zelf plaats. De bij dit opstel afgebeelde penseel-tekening van *F. Lebret* uit de negentiende eeuw is de oudst bekende, gedetailleerde afbeelding van een Nederlands paltrokmolen. Door het verleggen van handelsroutes ontstond er zaagbedrijvigheid en handel in gezaagd hout in Noord- en Zuid-Holland. In de achttiende eeuw zijn deze twee provincies samen het grootste zaagindustriegebied van Nederland geworden, met honderden paltrokmolens. Aan het Papengat te Dordrecht staan in 1680 vier houtzaagmolens. Omstreeks 1690 breidt men de activiteiten uit, en dat leidt tot de bouw van de nu in Arnhem opgestelde paltrokmolen, toen 'het Spinnewiel' genaamd. In 1854 wordt dit bedrijfsgebouw verkocht en verhuist daardoor naar Numansdorp, niet ver van het Hollands Diep in Beijerland gelegen.

De nieuwe eigenaar in Numansdorp heet *Maarten Verboom*, de paltrok ontvangt een nieuwe naam: 'Mijn Genoegen'. Tot 1926 zwaaien de vier wieken monter door de lucht, dan volgt er een nieuwe verhuizing: naar de feestweide van het Nederlands Openluchtmuseum. Een interessant detail is, dat de molen in Numansdorp wit geschilderd was. Een foto uit 1926 bewijst dit feit. Na de interne verhuizing van de molen richting vijver van de Zaanse Buurt na de laatste Wereldoorlog kreeg het houtwerk een donkere tint. Aanpassing aan de Zaanse kleurzede? De toekomst zal ons leren, of de molen weer verkleurmannetje gaat spelen!

Literatuur:

Jannis C. Notebaart, Windmühlen. Der stand der Forschung/über das volkommen und den ursprung, Den Haag - Parijs 1972

L. A. van Prooije, De paltrokmolen van het Nederlands Openluchtmuseum en Houtzagen in Numansdorp rond 1920, overdruk uit: Bijdragen & Mededelingen Vereniging 'Vrienden van het Nederlands Openluchtmuseum' jrg. 46, 1983, nr 1.

RENTE NU 2,2 PROCENT

Restauratie-hypothek aantrekkelijker

De Restauratie-hypothek was al een aantrekkelijke lening welke beschikbaar wordt gesteld aan eigenaren van een monumentenpand die dit gaan restaureren. Door een recent besluit van het bestuur van het Nationaal Restauratiefonds zijn de karakteristieken van de Restauratie-hypothek op een aantal punten verbeterd.

Het rentepercentage van de Restauratie-hypothek ligt in principe 5% onder de rente van een 'commerciële' hypothek. Tot voor kort bestond er echter een minimum-rente van 3%. Deze bodemrente wordt nu verlaagd naar 0,5%, waarmee de *actuele rente* 2,2% bedraagt (tegen een gemiddelde rente van 7,2% voor een 'commerciële' hypothek).

Nieuw is het *overdraagbaar* maken van de Restauratie-hypothek. Wanneer een gerestaureerd pand wordt verkocht kan de nieuwe eigenaar nu de goedkope lening in principe 'overnemen'. Dit zal de verkoopbaarheid van het monument vergroten en de waarde ervan positief beïnvloeden.

Een tweede nieuw aspect is dat bij *kleine restauraties* - en dus bij lagere leningsbedragen onder de f 10.000,-) - *geen hypothek-vestiging* meer behoeft plaats te vinden, waardoor kosten worden bespaard.

De middelen voor het verstrekken van Restauratie-hypotheken worden door het ministerie van WVC ter beschikking gesteld aan het Nationaal Restauratiefonds, op grond van de Rijkssubsidieregeling Restauratie Monumenten. Aanspraak op de Restauratie-

hypothek kan dan ook alleen gemaakt worden in verband met deze regeling.

Het Nationaal restauratiefonds zal blijven onderzoeken - in nauw overleg met betrokkenen uit de monumentenzorg - op welke wijze de financiële belangen van de monument-eigenaren het beste kunnen worden gediend.

Meer informatie omtrent het bovenstaande wordt u graag verstrekt door *drs. A. Welgraven*, directeur van het Nationaal Restauratiefonds, tel. 03495-39439 (privé: 08388-2272).

Mevr. E. Daalder wint reis naar Rome

De 74-jarige mevrouw E. Daalder-Born uit Amsterdam is de gelukkige winnares geworden van onze jubileum-ledenprijsvraag. Zij is sinds 1970 lid van Heemschut en is een trouw deelneemster van excursies en Heemschut-dagen. Samen met een door haar zelf uit te kiezen partner mag zij een vliegreis maken naar Rome incl. hotel en stads rondrit. Vliegtuigmaatschappij ALITALIA sponsoort deze ledenwerfpremie.

EERVOLLE VERMELDINGEN

Een eervolle vermelding krijgen de heren *C. Laôut* uit Baarn en de voorzitter van de provinciale commissie Utrecht *dr. E. B. J. Postma* uit Utrecht. Zij wonnen dit jaar resp. 22 en 19 leden voor Heemschut.

De heer H. Gerritsen uit 's-Gravenwezel (België) schrijft ons:

Met veel belangstelling lees ik altijd Uw tijdschrift.

In het novembernummer 1986, dat ik vanmorgen ontving, troffen mij twee artikelen en wel om de tegengestelde visie van hoge kerkelijke autoriteiten, die daaruit blijkt.

Het eerste artikel betreft de Vondelkerk in Amsterdam, waarover U schrijft op pagina 197. Het doet mij, als oud-Amsterdammer, groot genoegen, dat deze kerk, die zo typisch past in de omgeving, is gerestaureerd. Dat deze kerk aan haar oorspronkelijke bestemming is onttrokken zal wel onvermijdelijk zijn geweest gezien de ontwikkeling in de stad en in de bevolking. De nieuwe bestemming komt mij stijlvol voor, ook al is

onder de huurders het commerciële element niet afwezig. De bisschop (van Haarlem?) heeft tegen de gang van zaken blijkbaar geen bezwaar gehad.

Op pagina 205 schrijft U over de al lang durende ruzie om de St. Eusebiuskerk aan het Nieuwe Plein in Arnhem. Er was, zo las ik al eerder, een plan tot bouw van woningen in de kerk, waardoor het beschermde stadsgezicht in stand werd gehouden en het kerkbestuur van financiële zorgen vrij was. Maar tegen dat profane gebruik maakt nu een andere bisschop bezwaar. Is wonen een bezigheid van lagere orde dan het houden van lezingen en het verkopen van antiek (activiteiten die in de Vondelkerk gaan plaatsvinden red.)?

Ik moet U zeggen, dat ik er niets van begrijp.